

Anna STAROŚCIC

HISTORIA FILOZOFII W POLSCE
VI Seminarium Historyków Filozofii Polskiej
„Filozofia a religia. Inspiracje – krytyka”
KUL, Lublin, 23-24 IX 2013

W ostatnich kilkudziesięciu latach obserwuje się coraz większe zainteresowanie filozofią polską. Pełniej dostrzega się stymulującą funkcję filozofii w polskiej kulturze i życiu społeczno-politycznym. Zwraca się także uwagę na jej wartość samoistną: wprawdzie w filozofii polskiej nie ma wielu dokonań szczególnie oryginalnych czy wpływowych, to jednak jest ona zwykle świadectwem solidnego warsztatu filozoficznego, a nade wszystko wszechstronnej znajomości filozofii europejskiej, jej rozmaitych prądów i szkół. Mówi się niekiedy, że ta nieporównywalna z innymi filozofiami narodowymi świadomość obcych dokonań niejako ograniczała oryginalność własną. Nie wyklucza to jednak – na szczęście – respektu dla dokonań rodzimych. Skomplikowane uwarunkowania polskiej kultury filozoficznej rodzą wymóg stałego pogłębiania metodologii badań historycznofilozoficznych podejmujących analizę polskiego dziedzictwa filozoficznego. Zakorzenie polskich dokonań w tradycji europejskiej wymaga przede wszystkim badań o charakterze komparatystyczno-genetycznym. Ponieważ myśl polska nie lęka się stawiać kwestii fundamentalnych, ujmowanych na wysokim poziomie metodologicznym, studia nad filozofią polską wydają się użyteczne na gruncie tak zwanej filozoficznej historii

filozofii, nierzadko wpisując się w aktualny dyskurs filozoficzny. Z kolei wspomniany wpływ polskiej filozofii na różne wymiary narodowej egzystencji, na świat kultury i polityki, umieszcza analizę jej dokonań w kontekście szeroko pojętej historii kultury intelektualnej.

Współczesnym wymogom formułowanym pod adresem historii filozofii polskiej odpowiadają cykliczne spotkania jej badaczy organizowane w formie Seminarium Historyków Filozofii Polskiej. Zostały one zapoczątkowane w roku 2006 na Uniwersytecie Warszawskim z inicjatywy naukowców skupionych wokół Zakładu Historii Filozofii Polskiej, kierowanego przez prof. Stanisława Pieroga. Dotychczasowe seminaria organizowano na przemian na Uniwersytecie Warszawskim, Uniwersytecie Jagiellońskim oraz Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Poruszano kolejno kwestie: kondycji badań nad historią filozofii polskiej, wychowawczej roli filozofii, umiejscowienia filozofii polskiej w tradycji europejskiej, światopoglądowych odniesień filozofii polskiej oraz roli mitu w wymiarze kulturowo-historycznym. Do celów środowiskowych spotkań historyków filozofii polskiej należą – obok integracji, ułatwiającej realizowanie wspólnych projektów badawczych – ocena stanu badań nad historią

polskiej myśli filozoficznej, doskonalenie warsztatu naukowego, ustalenie miejsca i znaczenia prowadzonych badań w szerszym kontekście zagadnień historii filozofii polskiej oraz europejskiej, a ponadto promocja tematyki rodzimej filozofii jako ważnego „miejsca spotkania” różnorodnych nurtów filozofii europejskiej.

Podczas VI Seminarium Historyków Filozofii Polskiej, które odbyło się na KUL w dniach 23-24 września 2013 roku podjęto – wpisującą się w misję naszego Uniwersytetu – problematykę relacji filozofii i religii. Tegoroczna konferencja – tak jak poprzednia, zorganizowana na KUL przez Katedrę Historii Filozofii w Polsce – koncentrowała refleksję wokół roli religii zarówno w określaniu problemów podejmowanych przez filozofię, jak również w stymulowaniu samego sposobu jej uprawiania. Nawiązywano do obecnych w dziejach filozofii przykładów odwoływania się do wiary jako do jednej z form argumentacji filozoficznej, a także ujęć, które przeciwstawiają racjonalną kulturę filozoficzną religijnemu irracjonalizmowi. Prezentacja wybranych stanowisk uwzględniała różnorodne ujęcia relacji między filozofią a religią należące do określonych kontekstów: społeczno-politycznego, ideologicznego, światopoglądowego, literackiego bądź instytucjonalnego (oświatowego).

Wyrazem zainteresowania bogatą tradycją rodzimej kultury filozoficznej w aspekcie jej związku z religią były referaty przygotowane przez czterdziestu jeden badaczy z dwudziestu polskich ośrodków akademickich. Wystąpienia te zostały wygłoszone podczas dwóch sesji plenarnych oraz ośmiu posiedzeń w sekcjach tematycznych. Wykłady plenarne zaprezentowane przez wielu zasłużonych badaczy filozofii polskiej ukazały metodologiczne i merytoryczne bogactwo polskich koncepcji w długich dziejach rodzimej filozofii. Wykłady w sekcjach skupiały uwagę uczestników

seminarium bądź to na poszczególnych okresach tych dziejów, bądź też na nurtach budzących szczególne zainteresowanie badaczy.

Podczas pierwszej części obrad plenarnych, prowadzonej przez prof. Grażynę Szumerę z Uniwersytetu Śląskiego, poruszano problem wzajemnej relacji filozofii i religii, począwszy od wieku szesnastego po współczesność. Prof. Włodzimierz Tyburski, reprezentujący Uniwersytet Adama Mickiewicza, w wykładzie „Etyka i religia w myśli staropolskiej”, podkreślając niekwestionowane powiązanie etyki i religii w omawianym okresie – uważane wówczas za warunek dobrej kondycji moralnej jednostek i społeczeństwa – zwrócił uwagę na trzy zasadnicze interpretacje tej zależności. Według pierwszej z nich w rozważaniach etycznych upatrywano jedynie czynnik wspomagający proces wychowania moralnego (jak w poglądach Stanisława Orzechowskiego, Piotra Skargi czy Szymona Stanisława Makowskiego). Według drugiej przyznawano religii i etyce pozycję równorzędną, wskazywano na ich dopełnianie się w określaniu dobra moralnego (takie stanowisko reprezentowali na przykład Andrzej Frycz Modrzewski, Łukasz Górnicki i Sebastian Petrycy z Pilzna). Trzecie stanowisko wyodrębnione przez profesora Tyburskiego, przypisywane na przykład braciom polskim, Joachimowi Pastoriusowi i Janowi Jonstonowi, uwypuklało znaczenie etyki w kształtowaniu moralnym człowieka, zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i zbiorowym, religii przypisując istotną, ale tylko wspomagającą rolę.

Prof. Marian Skrzypek z Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk w referacie „Ambiwalencje oświeceniowych pojęć religijnego fanatyzmu, entuzjazmu i tolerancji. Filozofowie oświecenia o Konfederacji Barskiej” zwrócił uwagę, że wymienione w tytule kategorie nie mogą być analizowane atemporalnie, bez uwzględnienia kontek-

stu historycznego, w jakim występowały. Niezrozumienie okoliczności i założeń filozoficznych znajdujących się u podstaw posługiwania się określonymi pojęciami prowadzić może – argumentował profesor Skrzypek, analizując przykład interpretacji stanowiska Konfederatów Barskich – do wypaczenia ich sensu. Szczególnie krytycznie oceniali Konfederację Barską oraz aktywność jej zwolenników reprezentanci polskiego oświecenia skupieni wokół króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. W powszechnej wówczas opinii, popularyzowanej w pismach Stanisława Konarskiego, Jana Daniela Janockiego, Stanisława Trembeckiego czy na łamach „Monitora”, ukazującego się przy poparciu Stanisława Augusta, przeważał pogląd, że Konfederacja zainspirowana została fanatyzmem religijnym; nie dostrzegano podkreślanej przez jej zwolenników ścisłej zależności między katolicyzmem a próbą obrony suwerenności narodowej. Analogiczny pogląd o silnie antypolskim wydźwięku prezentowany był w pismach Voltaire’a, a wynikał – zdaniem prelegenta – z pełnej paradoksów doktryny filozoficznej i politycznej francuskiego myśliciela, z obrony tolerancji w dość kontrowersyjnym wydaniu. O tytułowej ambiwalencji świadczą także rozumienie przeżyć religijnych o charakterze zbiorowym, które według Voltaire’a, nazywającego je entuzjazmem, są wyrazem fanatyzmu religijnego. Zdaniem Denisa Diderota natomiast stanowią one przejaw energii natury – stanowisko takie umożliwiło mu potępienie zaborczej polityki wobec Polski. W zależności od przyjętego punktu widzenia można zatem traktować religijny i patriotyczny entuzjazm konfederatów albo jako przejaw ich siły, albo też ujmować opór wobec polityki zaborców jako przejaw fanatyzmu.

Reprezentująca Uniwersytet Warmińsko-Mazurski prof. Ewa Starzyńska-Kościeszko dokonała – w podobnym duchu jak profesor Tyburski – wnikliwego roz-

różnienia stanowisk określających relacje filozofii i religii (określiła je jako opozycję, syntezę i „trzecią drogę”). Następnie skupiła się na odpowiedzi na pytanie, czy przedstawiciele polskiej „filozofii narodowej” lat czterdziestych dziewiętnastego wieku (Bronisław Trentowski, August Cieszkowski i Karol Libelt) wypracowali wspólne stanowisko w kwestii relacji filozofia–religia, czy też pomimo podobieństwa poglądów filozoficznych ich stosunek do omawianej tu relacji był odmienny. Próbowano dociec, na ile ówczesna myśl rodzima miała w tym względzie charakter oryginalny, w jakim natomiast stopniu na jej kształt wpływało osadzenie w określonym paradygmacie uprawiania filozofii.

Prof. Jan Skoczyński z Uniwersytetu Jagiellońskiego w swoim referacie dokonał – z perspektywy historii idei – oceny współczesnego wzrostu zainteresowania przedstawicieli młodego pokolenia sarmatyzmem i mesjanizmem. I chociaż, jak podkreślał prelegent, zaciekawienie dziejami narodu i kultury polskiej w zakresie dorobku intelektualnego jest pasją szlachetną, to niepokojące mogą się wydawać próby ideologizacji tego dorobku w odniesieniu do historii najnowszej.

Drugą sesję plenarną, prowadzoną przez prof. Leszka Gawora reprezentującego Uniwersytet Rzeszowski, tworzyły wykłady prof. Stanisława Pieroga z Uniwersytetu Warszawskiego „Marian Massonius i problem agnostycyzmu”, prof. Ryszarda Kleszcza z Uniwersytetu Łódzkiego „Twardowski o filozofii, nauce i religii” oraz – nieobecnego osobiście – prof. Stanisława Borzyma z IFiS PAN „Filozoficzny kontekst religijności Karola Ludwika Konińskiego”. Profesor Pieróg, ukazując agnostycyzm przełomu dziewiętnastego i dwudziestego wieku jako zjawisko niejednorodne i wieloaspektowe, podjął próbę zrozumienia i określenia jego natury na przykładzie poglądów Mariana Massoniusa. Zbadanie historycznych okolicz-

ności, w których agnostycyzm europejski powstał i rozwinął się, a także zbadanie warunków, w których ukształtowała się myśl najwybitniejszego, jak sądzi prelegent, polskiego agnostyka tego okresu, ma umożliwić pełniejszą analizę agnostycyzmu europejskiego.

W wykładzie o Kazimierzu Twardowskim, wybitnym założycielu lwowsko-warszawskiej szkoły filozoficznej, prof. Ryszard Kleszcz ukazał dynamikę jego poglądów dotyczących relacji filozofii do nauki i metafizyki (na przykład w odniesieniu do kwestii istnienia Boga). W późniejszym okresie twórczości Twardowski zaczął domagać się separacji sfery wiary i sfery rozumu. W konsekwencji problemy dotyczące Boga, Jego istnienia i atrybutów, przesunięte na płaszczyznę wiary, miały zostać wyłączone ze sfery naukowości i usunięte z kształcenia uniwersyteckiego. Równie ciekawa była podjęta przez profesora Kleszcza próba odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu stanowisko Twardowskiego wpłynęło na poglądy jego bezpośrednich i pośrednich kontynuatorów dotyczące możliwości uprawiania metafizyki i naukowej refleksji nad religią.

Zupełnie inaczej wypadła ocena religii w ujęciu Karola Ludwika Konińskiego, którego poglądy, w zestawieniu z *Wolą wiary* Williama Jamesa i *Dziennikiem* Sorena Kierkegaarda zaprezentował prof. Stanisław Borzym. Koniński podejmował refleksję na temat wiary zarówno w kontekście dziejowym (drugiej wojny światowej), jak i w aspekcie osobistym (nieuleczalnej choroby), co nie tylko zaowocowało podkreśleniem wagi narodowego wymiaru religijności, ale także sprzyjało pełniejszemu sprecyzowaniu osobistego stosunku do wiary.

Kształt rozważań sekcyjnych był uwarunkowany specyfiką zgłoszonych tematów wystąpień. Na ich podstawie organizatorzy konferencji wyznaczyli następujące obszary problemowe: „Religia i etyka w kultu-

rze”, „Tradycja mesjanistyczna”, „Filozofia chrześcijańska?”, „Formy krytyki religii”, „Filozofia staropolska”, „Filozofia akademicka”, „Poszukiwania modelu religijności”, „Filozoficzne odniesienia literatury pięknej”. Obrady w podejmujących te tematy sekcjach moderowane były odpowiednio przez: prof. Jana Skoczyńskiego, prof. Ewę Starzyńską-Kościuszkę, prof. Ryszarda Kleszcza, prof. Mariana Skrzypka, prof. Włodzimierza Tyburskiego, prof. Stanisława Pieroga, prof. Leszka Kopciucha z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej oraz prof. Andrzeja Wawrzynowicza, reprezentującego Uniwersytet Adama Mickiewicza.

W sekcji pierwszej, rozpatrującej kulturowe odniesienia religii i etyki, omówiono przede wszystkim rolę religii chrześcijańskiej w dziejach cywilizacji. Odwoływano się do poglądów Jana Karola Kochanowskiego, Henryka Romanowskiego, Witolda Rubczyńskiego (profesor Szumera), czy Feliksa Konecznego (profesor Szumera, profesor Kopciuch, profesor Robert Piotrowski z Uniwersytetu Zielonogórskiego), którzy podkreślali doniosłość chrześcijaństwa w kształtowaniu społeczeństwa przez wyznaczanie ludzkości zadań istotnych z moralnego i społeczno-kulturowego punktu widzenia. Zauważono jednak, że w omawianym okresie pojawiały się również poglądy przeciwne, jak na przykład stanowisko Jana Stachniuka. Podjęto także próbę porównania idei Konecznego z poglądami innych teoretyków wielości cywilizacji, między innymi Oskara Spenglera, Arnolda Toynbeeego oraz Samuela Huntingtona (profesor Kopciuch), czy odniesienia jego poglądów na relację między cywilizacją a religią do realiów współczesnych (profesor Piotrowski). Powyższy ciąg tematyczny zamknęło wystąpienie profesora Gawora, który zreferował poglądy Leona Winiarskiego z zakresu filozofii społecznej. Prelegent przypomniał, że myśliciel ten dyskutował z ewolucjonistyczno-organicystyczną

interpretacją natury społeczeństwa, która jego zdaniem prowadziła do deprecjacji człowieka.

Obrady w sekcji drugiej dotyczyły wątków mesjanistycznych w myśli rodzimej z przełomu dziewiętnastego i dwudziestego wieku. Profesor Wawrzynowicz wskazał na różnorodność pól badań tej tematyki tak w odniesieniu do dziejów europejskiej myśli nowożytnej, jak też w aspekcie powiązań perspektywy filozoficznej i religijnej (reprezentowanej przez chrześcijaństwo i judaizm). Dr Wiesława Sajdek z KUL skupiła swoje rozważania na koncepcji Józefa Marii Hoene-Wrońskiego. Poglądy tego myśliciela wyznaczało przyjęte przez niego eschatologiczne ujęcie rozwoju rzeczywistości, którego kresem miało być zjednoczenie wszystkiego w Absolutie. Reprezentujący UJ prof. Piotr Bartula, szukając źródeł mesjanistycznej koncepcji narodu polskiego w ujęciu Augusta Cieszkowskiego, które interpretował w kategoriach „chrześcijańskiego liberalizmu”, wykazał wagę jego refleksji w odniesieniu do polityki czy gospodarki. Poglądy Karola Libelta – także należącego do czołowych przedstawicieli filozofii narodowej – omówił mgr Piotr Gugala z UJ. Prelegent zwrócił uwagę na rolę wierzeń słowiańskich w twórczości tego myśliciela.

Kwestią wciąż aktualną, podejmowaną także przez badaczy deklarujących światopogląd chrześcijański, jest możliwość uprawiania filozofii w ścisłym powiązaniu z religią. W tym aspekcie uczestnicy obrad w sekcji trzeciej przedstawili poglądy polskich myślicieli, których zwykło się zaliczać do tak zwanych filozofów chrześcijańskich. Dr Tomasz Mróz, reprezentujący UZ, analizował dokonania wybranych polskich myślicieli chrześcijańskich, takich jak Feliks Kozłowski, Piotr Semenenko, Jan Adamski i Stefan Morawski, pod kątem zróżnicowanych sposobów interpretacji myśli Platona, ukazując zarazem różne etapy recepcji jego dzieł. Referat na temat

stosunku filozofii do religii w poglądach jezuity Mariana Morawskiego wygłosiła mgr Wanda Pilch z Akademii Ignatianum. Zdaniem prelegentki Morawski nie tylko nie dostrzegał sprzeczności między tymi obszarami, ale też formułował wymóg ich komplementarnego uwzględniania w formułowaniu całościowego obrazu świata.

W referacie ks. dr Rafała Charzyńskiego z KUL ukazane zostało stanowisko ks. Piotra Chojnackiego w kwestii możliwości zbudowania filozofii chrześcijańskiej. Chociaż Chojnacki możliwość taką kwestionował, to jednak podkreślał potrzebę uwzględnienia w dziejach kultury europejskiej realiów historycznokulturowych kształtujących filozofię ściśle powiązaną z chrześcijaństwem. Z kolei prof. Włodzimierz Dłubacz, również reprezentujący KUL, przedstawił specyfikę rozważań s. Zofii J. Zdybickiej z zakresu filozofii Boga i religii, wyrastających z klasycznej (realistycznej) metafizyki i antropologii, akcentując stricte racjonalny (właśnie filozoficzny) charakter tych rozważań.

W dziejach najnowszej filozofii polskiej ujawniły się wszakże poglądy odrzucające możliwość wiązania filozofii z religią. W sekcji czwartej omówiono dokonania filozofów polskich, którzy przeciwstawiali racjonalizm filozofii irracjonalizmowi religii. Według prof. Marka Rembierza z UŚ oraz dr. Piotra Surmy z UW przeciwstawienie to pojawiało się w poglądach uczonych związanych ze szkołą lwowsko-warszawską, postulujących zachowanie wymogu neutralności filozofii wobec przekonań o charakterze światopoglądowym oraz unikanie problemów spekulatywnych. Z kolei stosunek Róży Luksemburg do religii, ujawniony w polityczno-propagandowej rozprawce *Kościół a socjalizm*, omówiła dr Ewa Kochan z Uniwersytetu Szczecińskiego, akcentując kontekst ówczesnej myśli socjalistycznej oraz atmosfery politycznej. Mgr Aleksandra Tykarska z UW ukazała zaś status religii w myśli filozo-

ficznej Józefy Kodisowej, rodzimej przedstawicielki empiriokrytycyzmu, ujmującej światopogląd jako przejaw „myśli przedlogicznej”.

W ramach analizy dziejów filozofii staropolskiej prof. Krzysztof Bochenek, reprezentujący UR, podkreślając wagę religijnego aspektu kultury średniowiecza, obecnego nawet w przyrodoznawstwie, skłony był do podważenia scholastycznej filozofii, w której równowaga między rozumem a wiarą została zachwiana, co skutkowało licznymi przejawami fideizmu oraz podkreśleniem nade wszystko praktycznego charakteru rozważań teologicznych.

Rolę teologicznych odniesień w średniowiecznej antropologii filozoficznej, zwłaszcza w aspekcie specyfiki poznawczych władz duszy (intelektu czynnego i biernego), ukazała na przykładzie krakowskich piętnastowiecznych komentarzy do Arystotelesowskiego traktatu *De anima* prof. Wanda Bajor z KUL. W szczególności szukała ona odpowiedzi na pytanie, czy odwołanie się do obcego myśleniu Stagiryta „światła wiary” inspirowało czy też ograniczało racjonalną refleksję na temat natury ludzkiego intelektu. Ujęcie wskazujące na odwrotny kierunek relacji rozum–wiara pojawiało się w scholastyce na gruncie rozważań teologicznych. Dr Magdalena Płotka z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, analizując powstałe na Uniwersytecie Krakowskim dzieło *Utrum Deus glorio sus*, stanowiące komentarz do „Sentencji” Piotra Lombarda, wskazywała znaczenie dociekań filozoficznych w kwestiach należących do przedmiotu teologii, zwłaszcza dotyczących wszechmocy Boga, a w tym kontekście również wolności człowieka.

Ewolucję kultury filozoficznej w oświeceniowej Polsce przedstawił reprezentujący KUL ks. prof. Stanisław Janeczek. Stwierdził on, że mimo narastających tendencji o charakterze naturalistycznym, wynika-

jących z panującego wówczas skrajnego empiryzmu i racjonalizmu, nie zanikła refleksja nad światopoglądowymi odniesieniami filozofii. O ile jednak w połowie wieku osiemnastego rozwijano filozofię Boga traktowaną jako gałąź metafizyki, to z czasem wzrosło znaczenie analiz historycznokulturowych, najpierw w zakresie uzasadnienia istnienia i natury Boga (w szkołach pijarskich czy jezuickich), a następnie samego zjawiska religii, co zaowocowało ukonstytuowaniem się filozofii religii. Kwestie dotyczące natury Boga stały się natomiast przedmiotem analiz wyłącznie teologicznych, prowadzonych na przykład przez Hugona Kołłątaja.

Obrady sekcji szóstej dotyczyły relacji filozofia-religia uwidaczniającej się w dokonaniach różnych filozofów związanych z ośrodkami uniwersyteckimi, których w dziewiętnastowiecznej Polsce nie było wiele. Dr Piotr Ziemiński z UW omówił poglądy Franciszka Salezego Krupińskiego, który ukazywany jest zazwyczaj jako typowy reprezentant pozytywizmu drugiej połowy dziewiętnastego wieku. Według doktora Ziemińskiego nie jest to postać w tym względzie jednoznaczna, gdyż filozof ten usiłował godzić najbardziej wpływowe nurty filozoficzne dziewiętnastego stulecia ze stanowiskiem teistycznym. Będąc heglistą, oponował jednak przeciw Heglowskiemu panteizmowi, podkreślał znaczenie problematyki osobowego Boga i nieśmiertelności duszy. Później, jako zwolennik pozytywizmu, przekonywał, że kierunek ten nie musi wykluczać myślenia religijnego; odrzucał jednak możliwość sformułowania filozofii katolickiej jako takiej.

Upadek pozytywizmu niechętnego religii zapowiadał Maurycy Straszewski, którego poglądy przedstawiła dr Anna Dziedzic z UW. Straszewski przewidywał odrodzenie refleksji filozoficznej połączonej z katolicyzmem, zwanym przez niego „religią przyszłości”. O znaczeniu religii w myśli filozoficznej Witolda Rubczyńskiego

mówił dr Tomasz Knapik z Akademii Wychowania Fizycznego w Katowicach, koncentrując się na roli religii w kształtowaniu ducha ludzkiego, a w szerszym sensie także kultury. Rekonstrukcji oraz krytycznej analizy poglądów twórcy „polityki prawa” – Leona Petrażyckiego, dokonał dr Ryszard Wójtowicz, reprezentujący UR. Dokonania Petrażyckiego z zakresu teorii prawa, a także problematyki społecznej i etycznej, prelegent umieścił nie tylko we współczesnym temu myślicielowi kontekście historycznym, ale też aspektywnie odniósł je do bieżących dyskusji z zakresu filozofii prawa czy kwestii społeczno-kulturowych. Z kolei dr Magdalena Mruszczyk z UŚ zaproponowała rozważania nad fenomenologią sacrum w fenomenologii życia rozwijanej przez Annę Teresę Tymieniecką, która starała się integrować wielopłaszczyznowość poznawczą człowieka, wyrażającą się w jego twórczości filozoficznej, naukowej czy artystycznej.

Poszukiwania optymalnego modelu religijności, obecne w różnorodnych wymiarach polskiej kultury filozoficznej, stanowiły motyw przewodni cyklu wykładów w następnej sekcji. Katolickie inspiracje w programie ideowym „Tygodnika Warszawskiego” w latach 1945-1948, a następnie ich wpływ na kształt prowadzonych wówczas sporów, na przykład polemiki z marksizmem, przedstawiła prof. Lucyna Wiśniewska-Rutkowska z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Natomiast wystąpienie prof. Dariusza Barbaszyńskiego z UWM poświęcone było ewolucji poglądów filozoficznych Stanisława Brzozowskiego dokonującej się w kontekście ówczesnej duchowości chrześcijańskiej oraz jego osobistych doświadczeń. Niejednoznaczności ujawniające się w modelu religijności Mariana Zdziechowskiego stanowiły przedmiot analiz mgr. Michała Rogalskiego reprezentującego UW. Prelegent przedstawił swoje stanowisko jako wypadkową dys-

kusji reformistów z tradycjonalistami w obrębie ówczesnego katolicyzmu. Postać Henryka Elzenberga, a także inspiracje oraz aktywny i twórczy charakter dokonań tego filozofa, przybliżył dr Mirosław Tyl z UŚ. Wskazał on na filiacje twórczości polskiego myśliciela z poglądami Leconte’a de Lisle’a, zwłaszcza pod względem pesymistycznego spojrzenia na rzeczywistość. Namysł nad problematyką zawartą w Józefa Tischnera filozofii pracy, uznanej za krytyczną kontynuację polskiej myśli romantycznej, wyznaczał refleksję dr Anny Borowicz reprezentującej Uniwersytet Gdański. Koncentrując się na kategoriach pracy i daru, zestawiała ona idee Tischnera z mesjanizmem Augusta Cieszkowskiego, koncepcją „bożoczłowieczeństwa” Bronisława Trentowskiego oraz twórczością Karola Libelta i Cypriana Kamila Norwida.

Ostatnią grupę tematyczną stanowiły referaty dotyczące filozoficznych odniesień literatury pięknej. Ukazano je najpierw na przykładzie dzieł romantyków. Dr Teresa Zawojcka ze Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego podjęła próbę odpowiedzi na pytanie, w jakich kategoriach – filozoficznych, światopoglądowo-kulturowych czy religijnych – należałoby ujmować wyrażony w tych utworach mesjanizm. W tym kontekście mgr Bartosz Maciejewski z UW, opierając się na *Literaturze słowiańskiej* Adama Mickiewicza, ukazał specyfikę jego teizmu. Referent polemizował zwłaszcza z utrwalonym w literaturze przedmiotu obrazem Mickiewicza jako szalonego proroka, widząc w nim raczej świadka i sługę Słowa, oraz akcentował wagę rozległych rozważań, jakie poeta poświęcił związkowi słowa i czynu. Z kolei prof. Artur Jocz, reprezentujący UAM, przedstawił wątek związków filozofii i religii w twórczości Tadeusza Micińskiego, reprezentanta literatury polskiej przełomu dziewiętnastego i dwudziestego wieku. Miciński reinterpretował

kategorii klasycznej metafizyki, swoście zacierając granice między rzeczywistością duchową a materialną, a niejako nawet materializując sferę ducha. Prof. Jacek Breczko z Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku poruszył zaś kwestię obecności tematów religii i wiary w twórczości Czesława Miłosza, ukazującej napięcia między darwinizmem a chrześcijańską wizją świata. Miłosz sformułował między innymi wizję teizmu ewolucyjnego, a mówiąc precyzyjniej, „katastroficznego panteizmu ewolucyjnego”.

Wykłady i dyskusje podczas ostatniej edycji seminarium Historyków Filozofii Polskiej ukazały swoistość filozofii rodzimej w zakresie relacji filozofia–religia. Dzięki interdyscyplinarnym ujęciom zaprezentowano bogactwo dokonań polskich na tle myśli europejskiej. Tak jak w przypadku dotychczasowych edycji Seminarium, jego pokłosiem będzie konferencyjna publikacja, analogiczna do opublikowanego w Wydawnictwie KUL w roku 2011 tomu *Światopoglądowe odniesienia filozofii polskiej*.